

po mestu, nekatere pa so že zagrebli pod Skrnikom² ali kje drugje. Razmišljanja je zaključil takole: »Škoda, dokončna škoda je, da ta vsaj štiristoletni izvir čistega ljudskega stavbarstva ni našel poti v sodobnost.«

Knjiga je delo akademskega slikarja in ljubiteljskega zgodovinarja. Napisana je zelo osebno in doživeto. In kot tako jo moramo tudi prebirati in mu oprostiti tudi napake, ki jih, v to sem prepričana, ni naredil namerno. Preseči tega dela tudi ne bi bilo prav lahko. Knjiga je lahko koristna za veliko vrst bralcev in poklicev. V roke jo lahko vzamejo slikarji, krajinarji, arhitekti, rodoslovci, zgodovinarji, inženirji, zidarji in še marsikdo. Sicer pa je namenjena vsem, ki jim ni vseeno za našo preteklost in tudi prihodnost.

Mira Hodnik

Vigenjc, Glasilo Kovaškega muzeja v Kropi, let. VII–XI, Kropa 2007–2011: Muzeji radovljiške občine.

Kropa leži v ozki dolini pod pobočjem Jelovice in ob potoku Kroparica v občini Radovljica in je znana kot naselje z večstoletno fužinarsko in kovaško tradicijo. Razvijati se je začela v 14. stoletju, višek kroparskega železarstva pa je zaslediti v 18. in 19. stoletju, ko je trg Kropa štela celo več prebivalcev kot bližnje mesto Radovljica. Ob koncu 19. stoletja sta kriza in pomanjkanje železove rude domače kovače pregnala iz fužin, cajnaric in vigenjcev in jih združila v žebljarsko zadrugo, ki je naznanjala začetek industrializacije v kotlini.

Dediščino kraja in ljudi že 60 let zbira, ohranja in o njej piše Kovaški muzej, ki izdaja glasilo *Vigenjc*.

Prvih šest zvezkov *Vigenjca* sem predstavila že v *Kroniki* 55/2007, str. 150–152. V pričujočem prispevku nadaljujem s predstavitvijo naslednjih petih zvezkov, ki so bili v večini posvečeni preučevanju življenja v Kropi in Kamni Gorici v 20. stoletju. Koncept *Vigenjca* ostaja tradicionalen: tekstovni del dopolnjujeta obsežna osrednja slikovna priloga iz fototeke in dokumentacije Kovaškega muzeja ter povzetki prispevkov v nemškem jeziku. Glavna urednica glasila je Verena Štekar-Vidic, posamezne številke sta uredili kustosinji Kaja Beton in Saša Florjančič.

V nadaljevanju povzemam vsebino posameznih letnikov, povzetki in celotna besedila pa so na voljo tudi na spletni strani MRO www.muzeji-radovljica.si (link Kovaški muzej).

² Predel Idrije, kjer je danes pokopališče.

Vigenjc VII, 2007 je izšel kot znanstvena monografija o Tovarni vijakov Plamen iz Kroke v sodelovanju Muzejev radovljiške občine z dr. Jožetom Prinčičem, znanstvenim svetnikom na Inštitutu za novejšo zgodovino v okviru raziskav za načrtovano muzejsko predstavitev Kroke v 20. stoletju. Dr. Prinčič je svoje dobro poznavanje novejših gospodarske zgodovine Slovencev dopolnil s pregledom obsežnega dokumentarnega in arhivskega gradiva, ki se je po likvidaciji podjetja Plamen ohranilo v Zgodovinskem arhivu Ljubljana.

Namen monografije je bil prikaz načina bolj ali manj uspešnega sledenja in prilagajanja podjetja Plamen jugoslovanski gospodarski ureditvi in politiki po letu 1945 kot enega do sedaj redkih študij posameznih primerov, na podlagi katerih bi se lahko oblikovala metodološko podkrepljena teoretična razprava o tovrstni tematiki. Pri Plamenu je šlo po eni strani za primer delovanja podjetja kovinskopredelovalne veje industrije, ki je bila tudi sicer precej dobro razvita, po drugi strani pa dr. Prinčič ugotavlja, da je bilo »malo podjetij, ki so se lahko pohvalila, da so uspešno preživela težek prehod iz obrtniške v industrijsko proizvodnjo, preobrazbo iz zasebnega v državno podjetje socialističnega tipa in nato v relativno uspešno in izvozno usmerjeno organizacijo združenega dela.« Avtor v uvodnem delu predstavlja »značilnosti razvoja kovinske industrije v drugi polovici 20. stoletja in prilagajanje kovinarske zadruge novim razmeram

gospodarjenja, njeno podržavljenje in preoblikovanje v državno gospodarsko podjetje v letih 1946–47, poslovanje v okoliščinah centralno-planskega in t. i. novega gospodarskega sistema. V osrednjem delu spremljamo razgiban razvoj Plamena do začetka sedemdesetih let, ko se je preusmeril v izvoz, povečal in posodobil proizvodnjo ter se uvrstil med najuspešnejša podjetja vijačne industrije v državi.« Posebno občutljiva leta v delovanju slovenskih podjetij veljajo osemdeseta leta prejšnjega stoletja, v katerih začnejo ob razpadanju države naglo padati tudi poslovni rezultati zaradi pomanjkanja deviz, prepotrebni za investiranje v proizvodnjo in splošne gospodarske krize. Zanimiv je tudi prikaz lastninskega preoblikovanja Plamena in poslovanje v prvih letih samostojnosti slovenske države ter razlogov za stečaj.

Seveda pa podjetja ne predstavljajo samo poslovni rezultati, zgodovinarja zanima tudi družbena odgovornost podjetja oz. njegov odnos do zaposlenih in okolice, o čemer se avtor razpiše v posebnem poglavju. Posamezna poglavja spremlja tudi bogato fotografsko gradivo o zaposlenih, tovarniških izdelkih, proizvodnji, promociji, življenju v tovarni in pomenu Plamena za Kropo.

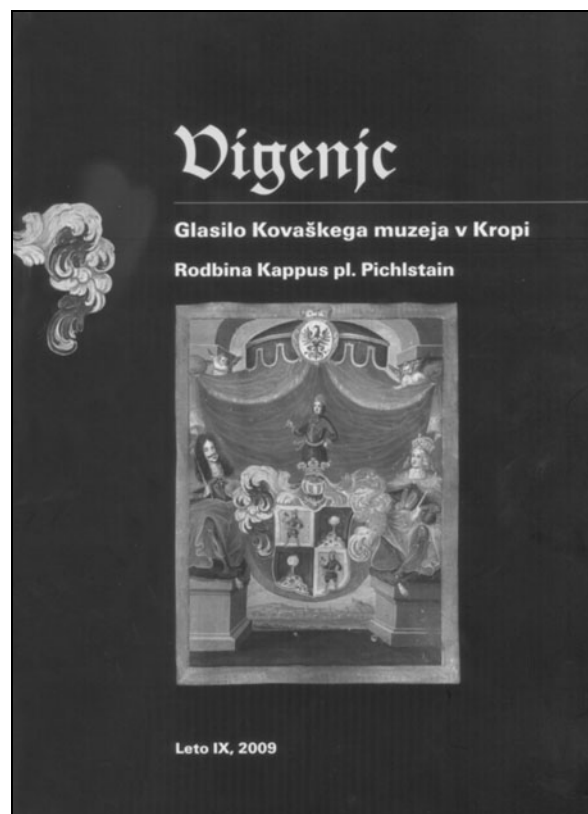
Vigenjc VIII, 2008 je bil v nasprotju s prejšnjimi številkami zasnovan v dveh sklopih. Prvi del je bil posvečen lovu in lovcem v Lipniški dolini ter Lovski družini Kropa. V več kot šestdesetih letih obstoja lovskega združenja, ki se je večkrat preoblikovalo, so lovci skrbeli za divjad, lovišča, lovske kočice in druge objekte in živeli sebi lastno družabno življenje, kar je v prispevek zaokrožil Rok Gašperšič, večletni član in predsednik Lovske družine Kropa.

V drugem delu letnika 2008 je bilo govora o ljudeh in njihovih zgodbah. Objava spominov in zgodb sicer ni bila pravilo v glasilu, kakršen je *Vigenjc*, lahko pa za študije lokalne zgodovine pomenijo enega izmed dragocenih virov, ki v sebi nosi številna sporočila za različne vrste raziskovalcev, za domačine pa so zgodbe zanimive že same po sebi. Z branjem se marsikdo spomni svojega pogleda na temo, se z zgodbo identificira ali odloči za zbiranje dodatnega spominskega gradiva, s čimer se zgodbe postopoma dopolnjujejo. Objavljene zgodbe so vsak iz svojega zornega kota prispevali domačin Valentin Šparovec, upokojena učiteljica Mira Hiršel, ki je v Kamni Gorici obiskovala svojega starega očeta, etnologinja in kulturna antropologinja Kaja Beton, ki se je lotila preučevanja zapisov lokalnih župnikov v župnijskih kronikah (tako imenovane promemorijske), študent teologije Anže Habjan pa je opisal življenjsko zgodbo Janeza Lazarja, vsestranskega kulturnega in turističnega delavca v Kropi. Posebnost Gorenjske in s tem tudi Kroe in Kamne Gorice so bili tudi Sintii, ki so septembra 2008 v Radovljici ustanovili Društvo Sintov Gorenjske, v spominskem parku v Begunjah na Gorenjskem pa ob tej prilož-

nosti odkrili spomenik Sintom, žrtvam nacističnega terorja med drugo svetovno vojno. Zgodovinski oris te etnične skupine in naselitev na slovenskem ozemlju v zadnjem prispevku *Vigenjca* VIII/2008 objavlja etnologinja in romologinja v pokoju dr. Pavla Štrukelj, ki je v šestdesetih letih 20. stoletja na tem terenu raziskovala sintsko kulturo.

Vigenjc IX, 2009: Rodbina Kappus pl. Pichlstain

V letu 2009 se je uredništvo *Vigenjca* spet odločilo za izdajo tematske številke. Pet avtorjev v sodelovanju s tremi študentkami je pripravilo prvo zaokroženo strokovno delo o pomembni kamnogoriški fužinarski rodbini Kappusov, eni redkih poslovenjenih fužinarskih rodov s plemiškim naslovom, ki so ga z diplomom z dne 15. oktobra 1693 prejeli od cesarja Svetega rimskega cesarstva Leopolda I. (1640–1705) zaradi zaslug na področju železarstva. Številka zajema obsežno rodoslovno obravnavo rodbine in izpostavlja pomen nekaterih pomembnih pripadnikov te rodbine: misijonarja Marka Antona Kapusa za zgodnjo kolonialno zgodovino Mehike in za vedenje o Mehiki med Slovenci, ter publicistično delovanje zadnjih kamnogoriških Kappusov, bratov Vladimira (1885–1943) in Antona Kapusa (1895–1959). V slikovni prilogi so predstavljeni arhivski dokumenti in slikovno gradivo iz družinske zapuščine ter bogata etnografska fotografska zapuščina Antona Kapusa iz časa njegovega življenja v Makedoniji. Izpostavljena je tudi naj-

vidnejša zapuščina rodbine Kappus, graščina v starem jedru Kamne Gorice, ki je proti koncu 19. stoletja postala pomembno kulturno shajališče.

Rodbina Kappus je bila nosilka razvoja Kamne Gorice vse do začetka 20. stoletja. Njeni člani so delovali tudi izven domačega kraja in pomembno sooblikovali podobo javnega življenja na tedanjem Kranjskem, saj so bili sorodstveno povezani s številnimi znanimi družinami, kot so bili družina Michelangela Zoisa in Jakoba Schella pl. Schellenburga. Iz rodbine Kappusov je izhajal tudi prvi misijonar slovenskega rodu v Novem svetu, jezuitski misijonar Marko Anton Kappus (1657–1717), štejemo pa ga tudi za začetnika literarne ustvarjalnosti Slovencev v obeh Amerikah.

Osnoven rodoslovni pregled kamnogoriških Kappusov je pripravila etnologinja Nadja Gartner Lenac, vsebino podelilne listine plemiškega naslova kamnogoriškemu fužinarju Johannu (Janezu) Kappusu leta 1693 pa dr. Klemen Bohinc. Delo in zapuščino jezuitskega misijonarja Marka Antona Kappusa, ki je deloval med Indijanci Opata v Sonori/Mehika, predstavlja mag. Tomaž Nabergoj, kustos Narodnega muzeja Slovenije.

Spomine na vsestransko angažirane zadnje generacije kamnogoriških Kappusov na področju ribogojstva, pošte, gostilničarstva in trgovine, oblikovanja krajevne politike, šolstva, publiciranja in literarnega ustvarjanja ter prirodoslovja in domoznanstva je zbrala Kaja Beton, ki se graščine spominja še iz otroških let, saj se je skupaj z drugimi otroki rada igrala predvsem na vrtu za hišo. Prispevek dopolnjuje obsežna bibliografija del bratov, strastnih lovcov in ribičev, Antona (121 enot) in Vladimirja (187 enot), ki so med letoma 1910 in 1959 izšla v periodičnih glasilih *Lovec*, *Ribič* ter *Življenje in svet*/priloga *Jutra*.

Etnolog dr. Zmago Šmitek se je v enem od prispevkov posvetil delu pravnikarja Antona Kapusa, ki ga je službena pot po prvi svetovni vojni zanesla v Makedonijo. Za Slovence je pomemben zaradi poročanja in objavljanje zgodb o takratnem makedonskem podeželju v slovenski periodiki.

Posebno pozornost je uredništvo posvetilo tudi usodi Kappusove graščine, kulturnega spomenika Kamne Gorice in možnostim njene prenove oz. razmisleku o njeni novi namembnosti. O tem razmišljajo dr. Peter Fister in njegove študentke arhitekture Cilka Hosta, Ana Pezdirc, Katja Pogačar in Maja Žust. Dr. Fister poudarja, da je obnova in ponovna obuditev dogajanja v graščini najprej »velika priložnost Kamne Gorice za povezovanje preteklosti s sedanjostjo«, hkrati pa graščina ob župni cerkvi pomeni eno od osrednjih dominant, ki opredeljuje kulturno krajino. V nadaljevanju študentke arhitekture ob tehničnem poročilu o stanju graščine predlagajo nekaj najbolj primernih novih vsebin graščine, kot so ureditev gostišča in prostora

za druženje krajanov, umetnikov ali prostovoljnih društev, gostinsko dejavnost bi lahko dopolnjevali luksuzni apartmaji. Graščina bi lahko služila tudi kot reprezentančni objekt za podjetja, kot izobraževalna ustanova ali sedež krajinskega parka.

IX. letnik *Vigenjca* zaključuje prispevek Joža Eržena v spomin etnologu in umetnostnem zgodovinarju, konservatorju Vladimirju Knificu, ki je umrl leta 2008 in je zadnja leta svojega strokovnega dela na kranjskem Zavodu za varstvo kulturne dediščine posvetil veliko pozornosti obnovi Kropce, o čemer je bolj poglobljeno tekla beseda v naslednjem letniku *Vigenjca*.

Vigenjc X, 2010 je nastal v premislek o spomeniški zaščiti Kropce. Kropca je bila leta 1953 prvo spomeniško zaščiteno naselje v Sloveniji. Po hudi vodni ujmi, ki je jeseni leta 2007 prizadela Kropco, so se v kraju okrepile aktivnosti za obnovo in spomeniško zaščito starodavnih arhitekturnih spomenikov, pričevalcev kovaške tradicije Kropce. Kropca se je po nesreči znašla v središču komunikacij in konfliktov različnih strokovnjakov in ustanov, pristojnih in poklicanih za obnovo poškodovane nepremične dediščine. O tem, kako je potekalo njihovo usklajevanje interesov in pogledov, ki se zrcalijo v prenovljeni Kropci, govori 10., jubilejni *Vigenjc*, ki ga je uredila Kaja Beton.

Pristojna ustanova za varovanje nepremične kulturne dediščine v Kropci je Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Kranj. Poleg pristojnih konservatorjev iz tega zavoda so v številki sodelovali tudi domačini in profesorji Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo na FF Univerze v Ljubljani.

Izr. prof. dr. Vito Hazler v prispevku ob primerjavi konkretnih primerov v Sloveniji razmišlja o pomenu celostnega varovanja dediščine v njenem prvotnem okolju. Po njegovem bi se »trg Kropca in vas Kamna Gorica ob takem pristopu zaradi svojih izjemnih časovnih, socialnih, gradbeno-razvojnih, likovnih in predvsem prostorskih identitet, ki so se tu stoletja zbirale in ustvarile neločljivo celoto, lahko pomerila v kandidaturi za vpis v seznam svetovne kulturne dediščine.«

Strokovne službe, torej konservatorji kranjske območne enote ZVKDS Saša Roškar, Mojca Tercelj Otorepec, Tjaša Rotar, mag. Eva Tršar Andlovic in Saša Lavrinc v svojih prispevkih predstavijo delo spomeniške službe od začetkov do danes s poudarkih na najpomembnejših dokumentih iz petdesetih in šestdesetih let 20. stoletja ter prizadevanjih Franja Baša, Ivana Sedeja in sedanjih strokovnjakov pri ohranjanju in varovanju stavbene dediščine Kropce; osredotočijo se na posamezne primere kroparske dediščine (Fovšaritnico, Klinarjevo hišo oz. sedanji kulturni dom ter sakralno dediščino) in pomen prostorskih aktov, torej dokumentov, ki vplivajo na oblikovanje prostora tudi v Kropci.

Tretji pogled na obnovo in zaščito Kroke in Kamne Gorice so prispevali domačini, med drugim urednica Kaja Beton, muzejski tehnik Jože Eržen, zgodovinar Toni Bogožalec in upravljavec ene od obnovljenih hiš Anže Habjan.

Vigenjc je namenjen tudi splošni javnosti, kateri Kaja Beton v uvodnem članku na poljuden način predstavi vrste dediščine kot dela vsakdanjosti.

Zgodovinar Toni Bogožalec v svojem prispevku predstavlja delo članov Krajevne skupnosti Kropa od leta 1998 do 2007, ko so s sredstvi t. i. *Kulturnega tolarja* uspeli obnoviti nekaj kroparske dediščine, med drugim tudi Bajer Spodnje fužine. Po letu 2007 je vodenje projektov z naslova Kulturnega tolarja za področje Kroke prevzela Občina Radovljica. Za zaokrožitev teme bi bil vsekakor zelo dobrodošel tudi njihov glas, ki ga pa do zaključka redakcije X. letnika *Vigenjca* žal niso oddali.

Joža Eržen iz prve roke opozarja na proces odstranjevanja in propadanja nepremične tehniške dediščine v 20. stoletju, ki je močno spremenilo videz naselja, a z optimizmom podpre pobude in aktivnosti strokovnih služb po letu 2007 in obnove Kroke s pomočjo *Kulturnega tolarja*. Anže Habjan na primeru hiše Fovšaritnice v delu obnovljenega trškega jedra, kjer razstavlja ljubiteljsko zbirko in z njo sodeluje na prireditvah, predstavlja pomen in delo ljubiteljev pri ohranjanju dediščine domačega kraja.

Vigenj XI, 2011, nadaljuje z objavo prispevkov na temo Življenje v Kropi in Kamni Gorici iz leta 2005. Naslovnicno krasi prikupna fotografija Jarmovih otrok iz okoli leta 1938; ob sestricah je na sliki tudi Stojan Potočnik, oče evropskega komisarja Janeza Potočnika iz Kroke.

Številka prinaša sedem prispevkov z različnimi vsebinami: politično-zgodovinski okvir Kroke v prvi polovici 20. stoletja (*Kropa 1918–1941. Politično-zgodovinski okvir?*) je prispeval doc. dr. Jure Gašparič, upravno-teritorialni razvoj Kroke tik po drugi svetovni vojni (*Kropa, maj–avgust 1945*) pa je opisal arhivski svetnik mag. Janez Kopač. Sledijo trije prispevki z versko duhovno tematiko: življenje svetovljanskega duhovnika Jerneja Hafnerja, katoličana kot dela kroparske in kamnogoriške skupnosti v polpretekli dobi (*Duhovnik Jernej Hafner za dom, vero in »cesarja«*) je proučil avtor Toni Bogožalec, versko življenje v Kropi in Kamni Gorici v 20. stoletju pa absolvent teologije Anže Habjan (*Katoličani v Kropi in njihovo življenje v 20. stoletju*) in etnologinja in kulturna antropologinja Kaja Beton (*Versko življenje v Kamni Gorici v 20. stoletju*). Številko zaključujeta sodelavec Kovaškega muzeja Joža Eržen z objavo spominov na obrti in poklice v času, ko so na prehodu v industrijsko dobo obratovale še fužine (*Obrti in poklici v Kropi*) in predsednik Filatelistične zveze Slovenije Igor Pirc, ki predstavlja bogato filatelistično gradivo o Kropi (*Poštni*

urad Kropa. Zgodovina poštne dejavnosti v Kropi s poudarkom na razvoju poštne žigov), ki je bilo razstavljeno tudi v času Kovaškega šmarna v letu 2011 v Kovaškem muzeju.

V letu 2012 Kovaški muzej praznuje 60 let delovanja kot prvega tehniškega muzeja pri nas. Ob tej priložnosti je bila na ogled razstava *Žebelj in vijak*. Obletnici oz. tematiki bo posvečena tudi XII. številka *Vigenjca*, ki bo izšla ob slovenskem kulturnem prazniku, 8. februarja 2013.

Branje *Vigenjca* skratka ni prijetno in poučno samo za lokalno prebivalstvo, saj iz zgodb in tematik lahko povezujemo Kropo in Kamno Gorico ter njene ljudi s širšim slovenskim in globalnim prostorom.

Tita Porenta

Aleksander Lorenčič: Prelom s starim in začetek novega. Tranzicija slovenskega gospodarstva iz socializma v kapitalizem (1990–2004). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012, 520 strani.

Monografija *Prelom s starim in začetek novega. Tranzicija slovenskega gospodarstva iz socializma v kapitalizem* mladega gospodarskega zgodovinarja dr. Aleksandra Lorenčiča je izšla pri zbirki Razpoznavanja/Recognitiones, ki deluje v okviru Inštituta za novejšo zgodovino. Knjiga je bila izdana s podporo Javne agencije za knjigo in dotacijo Poslovno proizvodne cone Tezno, torej pravne osebe, ki deluje na območju nekdanje Tovarne vozil Maribor; podjetja, ki predstavlja pomemben del pogleda na izvedbo tranzicije ali vsaj dojemanje le-te. Dogajanje okoli TAM-a in s TAM-om je predstavljeno v kontekstu preoblikovanja mariborskega gospodarstva in tudi posredno v delu, kjer so nakazana oškodovanja pri lastninjenju družbenih podjetij.

Lorenčič je v dosedanjih razpravah obravnaval vprašanja, povezana s slovensko tranzicijo, izsledke pa predstavlja v obliki intervjujev in strokovnih člankov širši javnosti, v kateri vlada precejšnje zanimanje za tranzicijo kot »nedokončano zgodovino« z začetka samostojne države. Predstavljena knjiga je prvi celoviti zgodovinski prikaz gospodarskega dela tranzicije, ki dopolnjuje obstoječe, predvsem ekonomske poglede in pregledne. V monografiji so predstavljeni pomenljivi komentarji ekonomistov in mnenjskih voditeljev, sicer pa delo temelji na gradivu državnih organov. Lorenčič opozarja na nove izzive zgodovinopisja pri ukvarjanju s slovensko zgodovino po letu 1990, tako v smislu dostopnosti do arhivskega gradiva in njegove ohranjenosti – kot